

MONDATSZERKESZTÉSI SAJÁTSÁGOK SZENCI MOLNÁR ALBERT NAPLÓJÁBAN

Kerek száz évvel ezelőtt Arany János mint a Szépirodalmi Figyelő szerkesztője azt állapította meg, hogy „a magyar nyelvészkedés tüzetesebben és nagyobb szenvedéllyel lát dolgához; ... mélyebben igyekszik behatni a nyelv természetébe, fűrkészi sajátosságait, bonczol és hasonlít, rendszerez, osztályoz; egyszóval többé-kevésbé tudományos álláspontra törekszik. De ... sajnálattal vesszük észre — mondja tovább, hogy csaknem minden figyelem, érdek, szenvedély, törekvés, kutatási szomj a szavak *teste* körül forog; a mi azoknak, s így a nyelvnek is, *szelleme* volna, a szavakkal élés, igaz magyarság a kifejezésekben, a helyes, az ékes syntaxis, aránylag mellőzöttnek, művelés nélkül hagyottnak mondható.” (*Összes munkái*. Franklin Társ. kiad. 1900. V:391—2)

Ez az elmarasztaló megállapítás a magyar mondattanról az elmúlt száz év során sok tekintetben túlhaladottá vált. Igen jelentős monográfiák, kisebb-nagyobb cikkek tömkelege tárta fel a mondat különböző sajátosságait. (Gondoljunk akár csupán az utóbbi évek szaktudományi termésére, akár a korábbi évtizedekre.) Alapos részletekig ismerjük ma már a mondat nyelvtani szerkezetét, s aligha lehet olyan magyar mondatot kimondani vagy leírni, amelyet ne tudnánk elemeire bontani s a szétbontott elemeket megfelelő rendszerbe, rendszersorokba igazítani. De az is igaz, hogy ezzel az iskolai terminológiában „mondatelemzésnek” nevezett eljárással az Arany János hiányolta feladatoknak csak egyik, kisebbik felét végeztük el.

Kétségtelen ugyan, hogy azt a munkaeszközt, amelyet nap mint nap használunk, amellyel dolgozunk, csak úgy ismerhetjük meg alaposan, ha tisztában vagyunk legapróbb alkatrészeivel is, ha pontosan tudjuk azok helyét, szerepét. Ezt pedig akkor látjuk világosan, ha a szerkezetet szétbontjuk. Ez azonban még csak kiindulás, de nem biztosíték a szakismerethez, hiszen a tájékozatlan kisgyerek is ügyesen szét-szedi nemcsak a játékautót, hanem az ébresztő órát is; mint ahogy a kezdő motoros is ki tudja szerelni a hengerfejet vagy a karburátort. De szakemberré vagy éppen-séggel a szakma avatott művészévé csak akkor válik, ha a laikus számára értelmetlen sok-sok csavarnak, keréknak ismeri pontos helyét, látja funkcióját, s így biztosítani tudja a szerkezet zavartalan, sima, tökéletes működését.

Azt hiszem, ez a banális hasonlat is világosan kifejezi, hogy a magyar nyelvtudománynak, s ami nem kevésbé fontos, az iskolai magyartanításnak van egy nagy adóssága: az információ átadás, a nyelvi közlés nélkülözhetetlen egységének, a mondatnak megszerkesztéséhez szükséges tudnivalók alapos, részletes feltárása és rendszerezése. Erről utal Arany János előbb idézett szavaiban, és ezt kell hiányolnunk mai napig, amikor ceruzát vagy golyóstollat rágyva nekiülünk, hogy akár egy egyszerű levelet, híradást vagy bármi más mondandót megfelelő formában papírra vethessünk, ill. elmondhassunk.

Ilyen és ehhez kapcsolódó nyelvész-pedagógus gondok, gondolatok foglal-

koztattak akkortájt, amikor a 400 éves évforduló s egy megfeszített felkérés arra készítetett, hogy Szenci Molnár Albert életművével közelebbről is megismerkedjem.

Az irodalomtörténet, a nyelvtudomány vagy művelődéstörténet szempontjából számottevő és méltányolt művek mellett engem a hétköznapi percnyi szüneteiben papírra vetett, olykor igen jelentéktelennek tetsző, apró írásfoszlányok ragadtak meg elsősorban; azok a feljegyzések, amelyeket naplója, naplótöredéke gyanánt őrzött meg az utókor.

Szenci Molnár Albert műveinek korabeli és történeti értékét elég sokan méltatták és méltányolták, s e jubileum kapcsán is újra értékelték. Ilyen kérdésekkel nem kívánok foglalkozni. De abból a pusztán tényből, hogy Szenci Molnár Albert művei mennyiségileg is imponálóan tekintélyesek — főleg életkorához és életkörülményeihez viszonyítva — szükségszerűen arra kell következtetnünk, hogy szerzőnk kiváló mestere, művésze volt a tollnak, tehát a mondatszerkesztésnek is. Így kapcsolódik Szenci Molnár Albert életműve azokhoz a nyelvtudományi kérdésekhez, amelyekről bevezetőmben szóltam.

Tehát azt a kérdést, amellyel most Szenci Molnár Albert írásai, közvetlenül naplója alapján (vagy akár úgy is mondhatnám: naplója ürügyén) megvilágítani próbálok, így jelölhetném meg pontosabban: milyen mondatszerkesztési tanulságokkal jár Szenci Molnár Albert naplója, naplójának ilyen szándékú tanulmányozása.

Üssük fel ezeket a hol magyarul, hol latinul írt feljegyzéseket! Minduntalan ilyen mondatokat találunk bennük: (Az idézeteket *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Kiad. Dézsi Lajos, Bp. 1898. alapján közlöm.)

„Eljutott Rédei úr. Adatott nyolcz forintot.” (1615. jan. 16.) „Ebédelletem Christóf Lochner-nél, doctornál Borsdorfba mentünk.” (1614. okt. 26.) „Innen visszafutamodtunk tatártul féltünkben.” (1613. okt. 13.) „Itt egyideig voltam szállásán Patai Máthénak, míg Erdélybe kiszítotték.” (1615. jan. 16.) „Itt az úr ő nagysága Lorántfi Mihál egy katonát adván mellém, Szöcs Mátét, kísértetött.” (1613. okt. 8.) „Interim ego iter adornans in inferiorem partem Ungariae et Transylvaniam, relicta familia Samariae.” (1614. dec. 10.) „11 Novembris abii Comaromio cum sarcina residua; Samariam veni 12. Novembris. (1614. nov. 11—12.) „1. Decembris accepi a domino Sculteto affini magnifico 20 aureos et aureum florenum 5 ducatos ponderantem et sic redii Vienna ad meos 5. Decembris, ubi meos laetus hilaravi.” (1614. dec. 5.,

Vegyes nyelvűségénél fogva is érdekes ez a mondat:

„Hic cum domino Andrea Csipkés coenavi apud dominum capitaneum Kovács Boldizsár kinek felesége Fáy István mostoha leánya.” (1614. dec. 19.)

Ezekből a valóban csak ötletszerűen kiragadott mondatokból legelsősorban, legszembeszökőbben a mondatok egyszerűsége, rövidegsége és világossága tűnik ki. Ezt a mondatszerkesztési sajátosságot — a műfaji adottságok figyelembevételével — kezdetleges, iskolás írásmódnak lehetne nyilvánítani. Am ha gondosabban, figyelmesebben szemléljük meg ezeket a mondatokat, jóval többet is vallanak. Hogy is szólt az egyik, talán legegyszerűbb, legrövidebb mondat? „Innen visszafutamodtunk tatártul féltünkben.”

Minden kisdíák meg tudja mondani, hogy ez egy egyszerű bővített mondat; az (ún. rejtett) alanyon és állítmányon kívül két határozói bővítmény van benne. Azt sem nehéz megállapítani, hogy az egyik az állítmánynak helyhatározója (*innen*), a másik pedig okhatározója. Ma így mondanánk: *mert féltünk a tatártól*.

Érdemes azonban ezt az okhatározós szerkezetet egy kicsit közelebbről is szemügyre venni. Lehetetlen itt fel nem ismernünk azt a szerkezeti sűrűséget, tömörséget, amely ebből a kis mondatból kicsendül, s amely — mint azt Németh László is megállapította műfordító munkája közben — a magyar nyelvnek egyik jellemző

vonása és erőssége. Csak éppen nem élünk vele eléggé. Igaz, a mai magyar nyelvben már inkább csak egyes megmerevedett szóalakokban, kifejezésekben élnek az ilyen deverbális névszók: *éltében, ijedtében, fogytán, holtig, röpiében, vágásban; léptenyomon, jártában-keltében* stb. Nagy kár volna azonban, ha teljesen feledésbe merülne, hiszen napjainkban inkább, mint valaha, érvényes a nyelvvel, pontosabban nyelvhasználattal mint kommunikációs eszközzel szemben támasztott kettős követelmény: a rövidség és pontosság. Csakhogy a rövidség és pontosság egymással ellentétes irányban ható tendenciák. A rövidség gyakran pontatlanságot eredményez, amint ezt a mindennapi élet sok-sok félreértése igazolja. A pontosságra törekvés pedig gyakran terjengőssé nyújtja a mondandót. Erről leginkább a tudományos vagy hivatali szövegek tanúskodnak. Ritkán adódik rövidségnek és pontosságnak olyan szerencsés találkozása, mint Szenci Molnár Albert idézett kis mondatában.

Első tanulságként tehát máris leszűrhetjük azt a tételt, hogy Molnár Albert szerencsés kézzel ragadta meg, és példamutatóan használta fel azt a nyelvi képződményt, amelynek származása és funkciója ugyan többféleképpen is magyarázható, de leginkább melléknévi igenévnek tekinthető. (Így az új *Történeti Etimológiai Szótár* ilyen típusú címszavai; vö. pl. *holt*.) Tömörítő ereje, stilisztikai értéke egyrészt nyilván onnan van, hogy igenévi, tehát az igére jellemző cselekvő mozgalmasságot, másrészt névszói, közelebről meghatározó sajátságot hordoz magában. De nem közömbös az a vonása sem, hogy nemcsak melléknévként, hanem (mint Molnár Albertnél is) főnévként is használatos. Végül mondatba építve, határozói szerepében komplex, összetett jelentése van, nem csupán egy, hanem több határozói körülmény kifejezésére is alkalmas. Idézett mondatpéldánk *féltünkben* szava nem csupán a cselekvés okát fejezi ki, hanem egyúttal a cselekvő állapotára is utal. Ugyanígy a Dankó—Pósa közismert nótásor „Most van a nap *lemenőben*” határozója az állapotjelölés mellett időfogalmat is jelöl; vagy Juhász Gyulának ebben a verssorában: „A szelíd Ábel hívja *nyugovóra*” állapothatározói és eredményhatározói körülményt is kifejez az igenév. (Szenci Molnár Albert nyelvhasználatában nem ez az egyetlen előfordulása a tárgyalt szerkezeti formának. A szoltárfordításokban is találunk ilyen sort: „... egész éjjel sírtomban”.)

Tudvalevő, hogy a latin nyelv jól ismeri a participiumos szerkezeteknek az előbbiekhöz igen hasonló tömörítő sajátságát. Szenci Molnár Albert is ismerte és használta. A naplóban is jócskán találunk ilyen szerkesztésű latin mondatokat. Pl. „28 Septembris (1614.) firmandae valetudine causa abii Ujvár.”; „... examine finito, venimus in arcem vicinam Grimnitium ad lacum...” (1615. jún. 17.); „Interim ego iter adornans in inferiorem partem Ungariae et Transsylvaniam, relicta familia Samariae.” (1614. dec. 1.); „... venerunt legati Comarienses me petitori ab hero Pastore Dániel Nemesnépi, Szana Máté, Mészáros Mihály, Rákóczi Benedek.”

Hogy ezek és a hasonló latin szerkezeti formák hatással voltak-e Szenci Molnár Albert magyar mondatfűzésére, sem nem bizonyítható, sem nem cáfolható. Indukáló, fejlesztő hatásuk bizonyára volt, de Molnár Albert szerkesztési készségének közelebbi indítékát, mondatfűzési technikájának csiszoltságát — felfogásom szerint — nem a latin vagy más idegen nyelvek hatásában, hanem egészen másutt, mélyebb gyökerekben lelhetjük meg.

Szerzőnk levelezésében fennmaradt legidősebb bátyjának, Molnár Benedeknek egy levele. Molnár Benedek a szenci iskolát kijárva, otthon maradt a családban, hogy öregedő atyjával megossza a népes család eltartásának gondját. A levél így szól:

„Kívánok Istentől minden testi és lölki jóknak megadását. Továbbá állapotunk felől azt írhatom, hogy jó egészségekben vagyunk, mind az kik akkor voltunk, mikor itthon voltál; meg Isten által

egyvel többen vagyunk. Ismeg életünk felől azt írhatom, hogy nagy szegénységben vagyunk mostan, de azért mindazáltal nehéz néven ne vegyed, hogy illen szükségedkoron semmit nem küldhetünk, mert bizonyára hogy mink is szegénik vagyunk, de azért el ne szűnjél attól a dologtól, hogy levelet, valamikor hallasz ide jövő embert, hát mindenkoron írj, netalám valamikor Isten jobban adja itthon is dolgunkat, hogy bévebben leszünk költséggel, hát küldünk. Nagyörömost volnánk most is rajta, ha küldhetnénk, mert bizonyára ettől az német díjaktól el mernénk küldeni, ha volnat (igy!) mit. [Bekezdés] Továbbá én is magam felől azt írhatom, hogy hála Istennek, hogy jó egészségben vagyok, melyet kívánok Iste(n)től teneked is; azért, jó öcsém, megbocsásd, hogy az mire engem kértél volt, hogy egyiknek is nem tehetem szerit; továbbá Isten adjon minden kívánságod szerint jó előmenetelt az tanuságban; Isten tartson és á(l)gy(on) meg minden jó szerencsével. Én irtam, te szegén bátyád, az mint tu(d)tam, azért megbocsásd, ha valami vétek vagyon az írásban, mert ezt csak sietve írámkvest, azért légy jó egészsé(g)ben..." (vö. Dézsi i. m. 89).

Ennek a levélnek közvetlen hangja, a mondatjelentések világos egyértelműsége, a mondatfűzés mesterkéletlen gördülékenysége kétséget kizáróan arra mutat, hogy a Molnár családban (esetleg szűkebb vagy tágabb környezetében) benne élt a jó mesélő, elbeszélő készség. Nem meglepő ez. A mintegy száz éve megindult magyar néprajzi gyűjtés során sok-sok mesélő kedvű és tehetségű férfi, nő bukkant fel az ismeretlenség homályából. Érdeemesnek látom ezért, hogy ideiktassak a magyar folklórtörténet első jelentős termékéből: Kriza János Vadrózsák c. gyűjteményéből egy kis meserészletet:

„No fiam, látod-e tova azt a nagy fehér tót, möny el oda éppen álló délbe, bujj meg egy fa alá, oda minden álló délben megjelenik három szép tündérlány, olyan szépök, hogy a napra lehet nézni, azokra nem, galamb képbe jelenek meg, mikor a marthoz érnek, átalbuknak a fejükön, mingyá lányok lösznek, levetkőznek, a gúnyájukat lerakják a martra, te akkor mönny oda, kapd el azét, amelyiket szüved leginkább szeret, fuss ide haza véle, de jól vigyázz, vissza ne nézz, akárhogy kiált-sanak, mert ha visszanépsz, hidd meg, hogy elér, jól pofon vág, a gúnyát is elvöszí tölled.” (Kolozs-vár, 1863. 457—8).

Annak megjegyzésével, hogy akármilyen más népmeséből is választhattam volna idevágó, igazolást kereső részletet, hiszem, hogy nem csupán szubjektív ráérezés az, ami a két idézett szöveg: Molnár Benedek levele és Kriza meséje között összefüggést, mi több egyező vonásokat láttat velem.

Mik ezek az egybevágó sajátságok?

1. A mondatjelentésnek világos, könnyen áttekinthető egyértelműsége;
2. A nyelvi jeleknek (szóknak) mint mondatépítő elemeknek a magyar nyelvtani rendszer szerint ismert és elismert, szabályos szerkezetekké illesztése;
3. A szövegmondás könnyed, természetes folyását biztosító jóhangzás és ritmusosság.

Ezek a pusztá felsorolásban általános, nem sokat mondó jegyek a részletesebb kivetítés során, megnagyítva válhatnak érzékletesebbé, meggyőzőbbé. Kíséreljünk meg legalább egy-két ilyen mikroszkopikus mintavételt. (A teljesebb, részletező elemzés megannyi külön-külön tanulmányt igényelne.)

A jól érthető, világos mondatfűzésnek csupán egyetlen alapvető követelményére utalok; arra, amit a modern nyelvtudományban aktuális (vagy funkcionális) mondattagolásnak (functional sentence perspective) szoktak nevezni. (Az ezzel kapcsolatos problémákkal 1970-ben Csehszlovákiában, Marianské Lázněben foglalkozott tíz ország ötven nyelvésze.) Ezen a megjelölésen azt a mondattagolási elvet értjük, amely szerint a „szabad” szórendű mondatrészek sorrendjével és a mondat hangsúlyozásával, hanglejtésével ki tudjuk jelezni a mondat lényeges közölnivalóját. (Vö. Elekfi L. beszámolóját az említett vitáról. Magyar Nyelvőr 1971:126.) Lényegében arról van tehát szó, hogy szórenddel, intonációval mint a mondatalkotás esz-

közeivel tudunk minősíteni, értékrendileg különbséget tenni a mondatba foglalt közlésnek új, fontosabb, illetőleg az előzményekből, adott helyzetből amúgy is ismert, tehát kevésbé lényeges, esetleg mellőzhető elemei között. Igen figyelemre méltó ezzel kapcsolatban Veres Péternek egy megjegyzése, amellyel írói munkamódszeréről, közelebről mondatszerkesztő műhelyéről vall:

„...mondataimat a látomás vagy a gondolat belső tartalma szüli és nem valami tudatos stílustörekvés. Soha se gondolok arra írás közben, hogy hosszú-e vagy rövid az a mondat, amit leírtam. Majd az újraolvasásnál a javítgatásnál aztán a túlzásúfolt, illetve zavaros vagy bizonytalan mondatokat megpróbálom jórágazítani. De még ekkor se és úgyszólván sohasem gondolok a nyelvtani helyesre, hanem inkább csak az értelmi tisztaságra, világosságra törekszem. A tudós számára nagyon érdekes lehet az a megfigyelésem, hogyha hiányérzetem van egy kész mondatnál, elsősorban a belső értelmi egyensúlyt keresem, és nem gondolok arra, hogy vajjon nem az-e a baj, hogy hiányzik az alany vagy az állítmány. Ezért aztán a javítgatásaim se a nyelvtani szabályok alapján, hanem az értelmi szükség és természetes nyelvérzékem szerint történik.” (Új Hang III./1954/:126.)

Veres Péternek ezt az írói műhelytitkot eláruló vallomását annál fontosabbnak tartom, minthogy meggyőződésem szerint az ő írói készsége ugyanabból a talajból sarjadt ki, amelyekből Szenci Molnár Alberté, a népi mesélés, elbeszélés talajából. Mindketten ennek tejével táplálkoztak, és nőttek magasba. (Féja Gézának a Kortársban megjelent megemlékezését olvasva, örömmel állapítottam meg, hogy ezzel a felfogással nem állok egyedül. Vö. Kortárs XVIII 1974/:1188.)

Amit a szárnyaló tehetség ösztönös megérzéssel, játszi könnyedséggel ér el, azt az írás gyalog járó iparosai csak lassan kullogva, sok-sok tanulással, gyakorlással közelíthetik meg. Magyarán szólva, korántse higgyük azt, hogy a mondat-szerkesztésnek valamiféle természetes, magától értetődő sajátságával állunk szemben.

A funkcionális mondattagolás alapelemeit ugyan mindenki ösztönösen sajátítja el anyanyelvén. Egy egyszerű példa: „Hova mész holnap délután?” Erre a kérdésre teljesen pontos, egyértelmű válasz az, hogy „Moziba”, e helyett a nyelvtanilag szabályos, hiánytalanul teljes, de iskolásan tankönyvíví mondat helyett: „Holnap délután moziba megyek”. Ilyet nem használunk a beszélt nyelvben. De a már egy kicsit igényesebb nyelvhasználatban minduntalan elénk merednek a szórendnek és kihagyásnak azok a bukkanói (az intonáció kérdéseivel itt most nem foglalkozom), amelyeknek elkerülésére Veres Péter imént idézett szavai adnak *elvi* receptet. Amde mit mutat a gyakorlat?

Megvilágítására egy negatív példát hívok segítségül. Szenci Molnár Albert levelezéséből idézem Wentey Ferencnek, Bocskai István titkárának Molnárhoz intézett, 1596. március 4-én kelt levelét: „Értem azt is az Kegyelmed levelébül: az mi nagyakaró preceptorunk minemű mód nélkül alávalóul viselte ő magát, ki miatt még nemzetségünkre is nagy gyalázatot hozott, azonképpen az úrfiakra; azért tudja Kegyelmed azt, hogy én még ott létemben megmondtam vala Kegyelmednek, hogy énnekem nem tetszik, mert megismertem vala az útban is, itthon is pedig megmondtam, mikor viszhajüttem, mind az úrnak, mind asszonyomnak, hogy jó nem következik köztök, ha meg nem jobbitja magát, azért valamint én itthon megmondtam, szinte úgy lött a dolog ott fen.” (Dézsi i. m. 95).

Hol van ez a nehézkes és olykor bizonytalan jelentésű, homályos szövegezés Molnár Benedek Levelének vagy Kriza meséjének kristálytisztá folyásától! Akár Veres Péter útmutatása nyomán keressük itt az értelmi tisztaságot, világosságot, akár a nyelvtan sűrke, de megbízható mankóira támaszkodva nyomozzuk a mondat megértést biztosító alappillérét: az alany és állítmány együttesét, ezt a levélíró mindenképpen el kell marasztalnunk. Pedig tollforgató, hivatali emberről van szó.

Molnár Albert mondat-szerkesztése mentes az ilyenféle pongyolaságoctól. S hogy nem csupán az ösztönös megérzés vezette tollát (hiszen nyelvtaníró is volt), hanem a

hivatott írástudó gondosságával és felelősségével járt el, azt — többek között — egy apró megjegyzése is elárulja. Scultetus Abraham Postillájának („Postilla Scultetica”) fordításához ezt írta: „Honnét azt remélem, hogy magyaról is némely hiveknél kedves fogjon lenni, noha az magyar szónak oly ékesen folyásával azt nem fordíthattam, az mint németül vagyon írva; az miképpen hogy az szőnyegét is, ha megfordítja ember, nem szinte oly ékes másfelől.”

Ez a mentegetőző szerénykedés jellemző Molnár Albertra és korának szokásaira. De semmiképpen sem indokolt költőnk nyelvhasználatára nézve, akár szókincsének gazdagságára, színességére, akár „a szavakkal élés, az ékes syntaxys” alkalmazására gondoljunk.

Nem arról van szó, hogy Szenci Molnár Albert nem követ el olyan iskolásan otromba mondatszerkesztési hibákat, amilyenek akár Bocskai titkárának levelében, akár mai szövegekben bizony jócskán éktelenkednek, s amelyek arról tanúskodnak, hogy a Veres Péter megfogalmazta norma: az értelmi tisztaság, világosság alapvető követelményeiről gyakran megfeledezünk.

Wentey Ferenc is nyilván zavarba jött volna, ha levele urának vagy asszonyának kezébe kerül, hiszen ha azt olvassuk, hogy „megmondtam, mikor vizshajíttem, mind az urnak, mind asszonyomnak, hogy jó nem következik köztök, ha meg nem jobbitja magát ...”, vagy az urra, vagy az asszonyra kell gondolnunk. Ime a rövidséggel a kihagyással való visszaélés következménye.

Hangsúlyozom, Szenci Molnár Albert nem azért művésze a szónak, mert nem követ el ilyenféle durva hibákat. Mondatfűzésének minőségi, igényességi mércéjét sokkal rejtettebb, árnyaltabban megmunkált ötvözetekből kell kiolvasztanunk.

Közismert, költészetünkben is vissza-vissza csengő bevezető sorai a 35. zsoltárnak így hangzanak Szenci Molnár fordításában:

Pöröly Uram pörölímmel,
Hartzolly én ellenségímmel,
Te paisodat ragadd elő,

Én segedelmre ály elő
Mondgyad ezt az én lelkemec:
Tégedet én megsegétlec.

E hat sor hat mondata közül háromban igekötős ige az állítmány: Te paisodat ragadd elő, Én segedelmre ály elő, Tégedet és megsegétlec.

De miért került az igekötő a két első mondatban az ige mögé, miért áll az utolsóban az ige előtt? Nem lehet ezt a szórendi elhelyezést kizárólag rímkényszerrel indokolni. Hiszen a rímet akkor is könnyű volna a sorokhoz igazítani, ha megfordítanánk az igekötők rendjét. Sőt az utolsó mondatban mindenképpen megmaradna a rím. Tehát nyilván nem csupán erről van itt szó. Sokkal inkább arról, hogy Szenci Molnár Albert kifinomult nyelvi—költői ösztönével ráérezett a magyar mondat szórendjének egy olyan sajátására, amely sokáig rejtve volt a nyelvészek számára. Molnár Albert után 300 évvel egy másik nagy népköltőnek kellett jönnie, hogy megtegye az első legjelentősebb lépéseket e rejtély megoldásához.

Arany János (s ez alkalommal nem annyira a költő, mint inkább a nyelv művelő tudós) ismerte fel szórendünknek azt a különleges vonását, hogy bizonyos esetekben az igekötő csakis az ige előtt, másokban csakis utána fordul elő a magyar mondatban. Arany ilyen mondatpárokat állított egymással szembe:

Sokan kimentek
Mind elvitte
Örökre elhagyta
Őt is meghívták

Kevesen mentek ki
Kis részét vitte el
Rövid időre hagyta el
Őt sem hívták meg (M. Nyelvőr 1873:7.)

Azt is megállapította Arany János, hogy az igekötő azokban a mondatokban van az ige előtt, amelyek állítást, pozitív tartalmat fejeznek ki. A negatív tartalmú, tagadást kifejező mondatokban viszont az ige mögé kerül az igekötő. Ennek a kettős-

ségnek okát már nem nehéz földeríteni, ha az előbb emlegetett aktuális mondat-tagolás szempontjaira gondolunk; vagyis arra, hogy a szórend kialakításában a szavaknak a beszélő szempontjából tekintett értékrendje játszik döntő szerepet. Tehát a beszélő szerint kialakított fontossági sorrendhez igazodnak a mondat egyes részei. Igazodnak, ámde nem korlátlanul, hanem a nyelvtani rendszernek évszázadok, évezredek során kiformalódott keretei között. Tehát az egyéni szándék, azaz a beszélő szerinti fontosság, hangsúlyozottság és a nyelvtani rendszer harmonikus együtteséből születik meg a mondat szórendje. Olyan ez, mint ahogyan a sakkozó is saját elgondolása alapján; tetszése szerint léphet bármelyik bábuval, de csakis a játékszabályokban megállapított módon.

A magyar nyelvtani rendszernek, közelebről a szórendnek alapvető és más nyelvektől eltérő szabálya az, hogy a legfontosabb, legkiemeltebb, leghangsúlyozottabb mondatrész helye nem a mondat elején vagy a végén van, és nem is a közepén, hanem az állítmány előtt, sőt még nyomatékosabban: *közvetlenül* az állítmány előtt. Tehát egy magyar mondat szórendje ennek megfelelően többféleképpen alakulhat:

1. Jóska *holnap* megy vadászni
2. Jóska *vadászni* megy holna)
3. Holnap *Jóska* megy vadászni (nem pedig Pista); és persze
4. *Megy* vadászni holnap Jóska?

Úgy gondolom, mindez egyszerű és logikus, de nem ad feleletet az igekötő helyének változására.

Ennek megértéséhez egy kis nyelvtörténeti háttér szükséges. A magyar igekötők határozószóból, a határozószók ragos névszóból nőttek ki. (Ezt a fejlődési utat ma is számos igekötőnk jelzi: *észrevesz, hazamegy, nekifog, belefulladás* stb.) A nyelv történetében — akárcsak az élet egyéb területein — nem párhuzamosan, nem egyforma sebességgel mennek végbe az egyes nyelvi jelenségekben bekövetkező változások. Az igekötők jelentős részének ma már elhomályosult egykori névszói jellege és értéke. (Ezért vált az igekötő külön szófajjára.) De szórendi szempontból az igekötő mai napig megőrizte önálló szó (ill. mondatrész) értékét. Ennek tudható be, hogy fontosság, hangsúlyozottság szempontjából az igekötő éppen olyan értékű eleme a mondatnak, mint a többi, mondatrészt kifejező szó. Ha tehát a beszélő kiemelő szándéka szerint a mondatnak tárgya, határozója vagy alanya a legfontosabb, ez kerül közvetlenül az ige elé, s persze ilyenkor nem maradhat ott az igekötő. De ugyanígy válhat a mondat legfontosabb, legkiemeltebb részévé az igekötő is, s ekkor az ige előtt van a helye.

Teljesség kedvéért megemlítem, hogy a magyar nyelvben a tagadást kifejező szó (mondatrész) mindig hangsúlyozott. (Szeretünk tagadni körömszakadtáig.) Értethető tehát, hogy az Arany János-féle negatív tartalmú mondatokban a tagadás, negatívumot kifejező szó kerül a főhangsúlyos helyre, vagyis az állítmány elé, kiszorítva onnan a jámbor igekötőt. Előfordulhat ugyan, hogy az igekötő sem hagyja magát, ő is igényt tart a főhangsúlyos szerepre. Ilyenkor alakulnak ki azok a szinte játékosan ható mondatformák, amelyeknek típusát a Tetemrehívás közismert sorával jelezhetem: „Bárczy Benőt én *meg nem* öltöm ...”

Térjünk vissza Szenci Molnár Albert idézett zsolnársoraihoz!

„Te *paisodat* ragadd elő, Én *segedelmemre* állj elő ...” A kiemelési szándék világos: a *te paisodat* — *én segedelmem* ellentétpár kapja a főhangsúlyt. Tehát az állítmány elé kerül. (Az igekötő pedig ennek megfelelően — most már tudjuk — szükségszerűen az ige mögé szorul.) Az utolsó sor („Tégedet én *megsegételec*”) *megsegételec* szavában viszont a *meg-* igekötőnek a cselekvés befejezettségét, eredményességét kifejező jelentése érvényesül és domborodik ki. (Ugyanúgy, mint pl.

csinál—megcsinál, fizet—megfizet, eszik—megeszik stb. szópárokban.) Tehát az igekötőn van a fő hangsúly, őt illeti meg a legrangosabb hely, ezért kell az állítmány előtt állnia.

Végül szólnom kellene még a ritmusról mint a helyes és szép prózai mondat-szöveg fontos és (szerintem) nélkülözhetetlen kellékéről. Hogy a prózaritmus fontosságának felismerése milyen régi keletű, ahhoz elég a középkori ars dictandi szerepére vagy magyar vonatkozásban a latin nyelvű irodalmi termékekre gondolnunk. (Ez utóbbiakkal kapcsolatban emlékeznünk kell Horváth János ragyogó fejtegetéseire: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954.) Ha ehhez még hozzávesszük a magyar népköltészetnek, versnek, prózának azt a ritmikus csengését, amely a főntebb idézett szövegekben is ott muzsikál, és Szenci Molnár Albert számára sem lehetett idegen, akkor megértjük, miért van olyan fülbe csengő dallamossága ünnepektől szerzőnk műveinek, és pedig nemcsak a költői alkotásoknak, hanem legszürkébb, legegyszerűbb prózai sorainak is. Mutatóul csak néhány rövid példát a naplóból:

„Ebédem volt Német Jánosnál, vacsorám Forgács Péternél ő nagyságánál, ki commendált Károlyi Mihál sógorának.” (1614. dec. 15. vel 25.)

„Exhibui illustrissimo Landgravio libellum supplicem pro sponsa mea et donavi Lexicon. Princeps promisit clemens responsum.” (1611. ápr. 17.)

„Rediit Rohoncino a spectabili Batiani nuncius, accersiti sumus literis Pataini.” (1612. okt. 24.)

Éppen a latin mondatok alapján lehetne itt persze idegen nyelvi — és nemcsak latin, hanem egyéb, főleg francia — forrásokra és hatásokra is gondolnunk. Bizonyára ezek is nyomot hagytak, és beleszövédket Szenci Molnár Albert ritmusérezékébe. De hogy a magyar népköltészet és népnyelv ritmikája sem lehetett közömbös, arra nézve hadd hívjam ismét Veres Péter nyilatkozatát tanúul: „... hangosan olvasható, sőt felolvasható legyen minden szépirodalmi mű ... Úgy kell írni, hogy lélegzetzavar nélkül, vagyis a magyar nyelv természetes ritmusában lehessen felolvasni minden írást akár szépirodalmi, akár ismeretterjesztő jellegű legyen is az írás.” (Útközben 240). Ha nem hangzanék fonákul, azt szeretném mondani, hogy — úgy tetszik — Szenci Molnár Albert gondosan követte ezt az útmutatást; azaz követte „a magyar nyelv természetes ritmusát”.

Csodálható-e ezek után, ha írásművészetének legszebb, legmaradandóbb remekeiben: a zsolttárakban négy évszázad távlatában is olyan friss, olyan eleven erő lüktet, amelyet a régi magyar költészet kincsházájában csak Balassi Bálint katonaládája rejtegetett.

Idézzük fel a LXV. zsolttár egyik strófáját:

Az szép, sük mezők ékeskednek
Sok baromcsordákkal:
Villagnak az szép szántóföldek
Sűrű gabonákkal.

Az hegyoldalak, mezőföldek
Szép búza-nevéssel
Örvendeznek és énekelnek
Nagy gyönyörűséggel.